

Kai vizualinis posūkis suka atgal: V. Flusserio medijų istoriosofija

KĘSTUTIS KIRTIKLIS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Humanitarinis institutas, Filosofijos ir politologijos katedra, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
El. paštas: kestutis.kirtiklis@vgtu.lt

Straipsnyje analizuojama Vilémo Flusserio medijų teorija kaip tipiškas vadinamojo vizualinio posūkio šiuolaikiniuose humanitariniuose ir socialiniuose moksluose pavyzdys. Didžiausias dėmesys skiriamas šiai teorijai, o kartu ir visam vizualumo diskursui kylančioms dviem metodologinėms problemoms. Pirmoji – tai vizualinio posūkio lokalizavimas: nėra aišku, ar šis posūkis vyksta sociokultūrinėje tikrovėje, ar ją nagrinėjančiuose humanitariniuose ir socialiniuose moksluose. Antroji – santykio tarp objekto ir metodo bei jų naujumo problema. Flusseris vizualinį posūkį supranta kaip kaitą sociokultūrinėje tikrovėje. Tačiau straipsnyje tvirtinama, jog ši kaita Flusserio yra suvokiama ir įvardijama tik prisiimtojo spekuliatyvaus dialektinio klasikinės istorijos filosofijos metodo dėka.

Raktažodžiai: vizualinis posūkis, Flusseris, medijų teorija, spekuliatyvi istorijos filosofija

---

Nors terminas *vizualinis posūkis* vis labiau plinta ir dažname nūdienos humanitarinių mokslų tekste šis reiškinys laikomas akivaizdžiu dalyku, o terminas – beveik savaime suprantamu, visgi vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, kas yra vizualinis posūkis, sudėtinga. *Posūkis* numato naujumą. Tačiau kur yra čia minimas vizualinis naujumas? Ar tai sociokultūrinės tikrovės naujumas, veikiamas nūdienio vaizdinių tvano, ar tą tikrovę tiriančių metodų naujumas, pasiekiamas vis didesnę dėmesį kreipiant į vizualinį žinojimą?

Šiame straipsnyje analizuojama Vilémo Flusserio (1920–1991) medijų teorija yra nedidelė, tačiau svarbi plataus vizualumo studijoms skirto tyrimų lauko dalis. Pasitelkus šios teorijos pavyzdį siekiama preciziškiau formuluoti vizualiniam posūkiui kylančias problemas – visų pirma minėtą objekto ir metodo naujumą bei jų tarpusavio santykį. Tokį iš pažiūros kuklų tikslą lemia šiandienė vizualumą tiriančio socialinio-humanitarinio žinojimo situacija: šiuo metu tai amorfiškas, tačiau sykiu sparčiai besiplėtojantis studijų laukas, kurio tiek objektas, tiek metodologija ir metodai dar tik formuojasi.

Tad straipsnyje teigiama, jog Flusserio medijų teorija vizualinį posūkį supranta kaip kaitą sociokultūrinėje tikrovėje, o ne humanitarinių-socialinių mokslų metode. Tačiau ši kaita yra suvokiama ir įvardijama tik spekuliatyvaus dialektinio klasikinės istorijos filosofijos metodo dėka.

FLUSSERIO MEDIJŲ TEORIJA VIZUALINIO POSŪKIO PROBLEMŲ KONTEKSTE

Vizualinis posūkis neretai siejamas su XX a. antrojoje pusėje išplitusiomis komunikacijos medijomis (nuo televizijos iki interneto) ir taip savotiškai įliejamas į vadinamąjį „medijų posūkį“ (Sodeika 2009: 41). Konstatuojama, jog pasaulyje plintant naujosios medijoms bei daugėjant medijuotos komunikacijos apraiškų, gilėja ir teorinė šio reiškinio refleksija.

Šią refleksiją atliekantys mąstytojai tvirtina, jog naujosios medijos numato jas nusakančią naujo pobūdžio teoriją ar net teorinę tradiciją (plg. Michelkevičius 2006; 2009). Pagal šią mąstymo kryptį, pokyčiai sociokultūrinėje tikrovėje turi įtakos teorinės minties transformacijoms.

Esama ir kitokio pobūdžio svarstymų, teigiančių, jog mokslinio žinojimo pobūdžio kaitai visiškai nebūtinai radikalūs pokyčiai ekstrateorinėje tikrovėje. Pati socialinė-kultūrinė tikrovė čia tarsi atsitraukia į antrąjį planą, kaip tyrimo objektas likdama visiškai priklausoma nuo mokslinio žinojimo. Šitaip samprotaujant, vizualinis posūkis vyksta humanitariniuose ir socialiniuose moksluose (Obcarskaitė 2009: 64; Bachmann-Medick 2006: 346–347) ir reiškia ne tiek objekto, kiek metodo kaitą. Tuomet vizualinis posūkis nusako naujus metodus, skirtus spręsti senas problemas (Bachmann-Medick 2006: 334, 349). Tačiau dažnas konstruktyvistinis šios kaitos proponentų nusiteikimas numato objekto priklausomybę nuo metodo ir neleidžia metodo bei objekto santykių problemas laikyti išspręsta.

Tad sąvokos *vizualinis posūkis* turinys – problemiškas: nėra aiškūs santykiai tarp vizualumo ir medijų, tarp jų tyrimų objekto ir metodo. Pirmasis santykis visgi yra menčiau problemiškas. Vienoks ar kitoks medijų ir vizualumo ryšys yra laikomas savaime suprantamu. Griežtai atriboti vizualumo ir medijų problematikos nereikalaujama dar ir todėl, kad įvairių vadinamųjų „kultūrinių posūkių“ šalininkai apskritai yra linkę ištrinti disciplinines ribas ir sulieti skirtingus teorinio kalbėjimo žanrus¹ (Bachmann-Medick 2006: 22).

Objekto ir metodo santykiai vizualiniame posūkyje yra gerokai problemiškesni.

Žinoma, sekant minėtąją griežtų disciplininių ribų nepaisymo programa, galima šio santykio problemas apskritai nekelti. Esama teorinių pozicijų, metodo ir objekto pliuralizmą laikančių sveikintinu dalyku, o pačias naujusias tyrimų kryptis siūlančių vadinti *studijomis*, o ne klasikiniu *mokslu* (plg. Michelkevičius 2009: 27). Tokios pozicijos programiškai vengia griežtų definicijų bei paties mokslą vienijančio tiek objektinio, tiek metodologinio pagrindo, laikydamos tokio pagrindo paieškas pernelyg ambicinga užmačia (ten pat). Tačiau, kaip pastebi Eglė Obcarskaitė (2008b: 1 d.), tokia pliuralistinė nuostata yra paranki tik „<...> turint galvoje, kad tokiu būdu jaučiamasi tarsi patekus į niekieno žemę, kurioje esą negalioja jokios ‘varžančios taisyklės’“. Atmetant klasikinės taisyklės tikimasi didesnės euristinės minėtų studijų galios, naujų produktyvių nekonvencinių įžvalgų, tačiau pernelyg dažnai šios naujovės panėsi į paprasčiausią dviračio išradinėjimą. Naujųjų vizualumo ir medijų studijų atstovai, postuluojantys objekto ir jo tyrimų metodų naujumą, susiduria su klausimais, ar ir kiek nauji yra naujųjų studijų kryptių (tiek vizualumo, tiek su jomis siejamų medijų studijų) metodai, galbūt jų šalininkai, programiškai nusistatę prieš „klasikinius“ mokslus ir filosofiją, „per užpakalines duris“ įsileidžia kritikuojamuosius „klasikinių“ mokslų metodus ir juos pagrindžiančias metodologines koncepcijas?

Pateikti išsamų vizualinio posūčio metodologinių pagrindų vertinimą – tikslas, pranokstantis vieno konkretaus straipsnio ribas. Čia taip pat nesiekama ir kuklesnio tikslo – įvertinti filosofinius tokio posūčio pagrindus, formuojamus šiuolaikinių postpozityvistiniais ar posthermeneutiniais save vadinančių anglosaksų autorių ar nūdien vis labiau populiarėjančios vokiečių medijų teorijos². Vizualinio posūčio metodologiniam pagrindimui kylančios

¹ Atsižvelgiant į tokį teorizavimo tradicijos kontekstą, ryšys tarp medijų ir vizualumo problematikos ne-
kvestionuojamas ir šiame straipsnyje.

² Vizualumo problematikos apžvalgą anglakalbėse teorijose žr. Obcarskaitės straipsniuose (2008b; 2009).
Apie kai kurias vokiečių medijų teorijos ir medijų filosofijos problemas žr. Lovink 2009.

problemos šiame straipsnyje analizuojamos pasitelkus vieno vis gausėjančios teorijų grupės atstovo – Flusserio³ – medijų teoriją⁴.

Kodėl Flusseris? Visų pirma todėl, jog minėtoje vokiečių medijų teorijoje jis neabejotinai laikomas klasiku, be kurio indėlio ši teorizavimo tradicija neįsivaizduojama (Hartmann 2003b: 315–318; Lovink 2009: 216; Margreiter 2007: 146; Obcarskaitė 2008a; Rosner 2000: 77; Sodeika 2009: 45; Flusserio svarbą, analizuojant vizualumo aspektą, ypač pabrėžia Kloock (1995: 125)). Flusseris, būtent tai liudija ir didžiulis „citavimo indeksas“, rašė daugeliu nūdienos medijų ir vizualumo tyrinėtojams aktualių temų: rašto, vaizdinių / atvaizdų prigimties, medijų ir suvokimo, medijų ir pasaulio santykių ir kt.

Nemenkinant Flusserio svarbos nūdieniam teorizavimui, čia keliamas klausimas, kur link vizualinis posūkis suka Flusserio medijų filosofijoje? Ar Flusserio teorijoje nusakomos vizualinio posūkio sąlygos ir metodas, kurį pritaikius šis posūkis identifikuojamas kaip naujas? Ar Flusserio ir dažnai sykiu su juo minimų klasikinių medijų teoretikų, tokių kaip Haroldas Innis, Marshallas McLuhanas ar Neilas Postmanas, keliami klausimai apie medijų ir kultūros santykį dar lieka medijų teorijos rėmuose? Ar klausdami apie naujųjų medijų nulemtą „Gutenbergo galaktiką“, knygų, rašto kultūros baigtį, šie mąstytojai nepereina į visiškai kitą mąstymo sritį, būdingą ne medijų teorijai, bet klasikinei istorijos filosofijai?

MEDIJŲ / KULTŪROS ISTORIJS ETAPAI

Flusserio medijų teorija visų pirma yra nukreipta į medijų ir kultūros santykio tyrimus. Remdamasis prielaida, jog medijos turi lemiamos reikšmės kultūros pobūdžiui, pasaulio kultūrą ir jos raidą Flusseris regi kaip medijų poveikio mąstymui, o per mąstymą ir viskam kitkam, istoriją. Medijos (olų piešiniai, raštas, šiandienų skaitmeninių medijų perduodami vaizdiniai) yra informacijos kaupimo, apdorojimo ir perdavimo priemonės, todėl jos apibūdina kultūros esmę. Kultūros skirstytinos pagal tai, kokios medijos jose vyrauja, todėl kultūra, kurioje vyrauja raštas, ženkliai skiriasi nuo tos, kurioje informacija perduodama žodine tradicija ar olų piešiniais. Veikdamos informacijos kaupimą ir perdavimą, medijos kartu veikia patį mąstymą, jo pobūdį. Tokiu atveju medijų ir jų kaitos istorija prilyginama kultūros ir jos kaitos istorijai.

Šitokios Flusserio pažiūros visų pirma remiasi garsiąja McLuhano formule *medija yra pranešimas* (McLuhan 2003: 26) ir joje centruotai išsakoma medijų samprata⁵, teikiančia medijų formai, konkrečiai – medijų technologijai, pirmumą turinio atžvilgiu. Šioje sampratoje medijų forma lemia medijų turinį. Nepaisant dažnos kritikos dėl jos implikuojamo technologinio determinizmo, ši samprata yra pamatinė Flusserio teorijos prielaida, daranti visą Flusserio medijų teorijos schemą įmanomą.

Antroji prielaida – medijų istoriškumas. Medijoms kintant vyksta kultūros kaita, kurios pabaigoje (dabartiniame etape) Flusseris ir diagnozuoja tai, kas vadintina vizualiniu posūkiu

³ Bendro pobūdžio įvadas į Flusserio teoriją pateikiamas Obcarskaitės straipsnyje „Vilėmas Flusseris – filosofo paraštės medijų teorijose“ (Obcarskaitė 2008a).

⁴ Flusserio *medijų teorija* straipsnyje sinonimiškai vadinama *medijų filosofija*. Tokį kalbinį negriežtumą pateisina keletas argumentų: 1) tiek vokiečių medijų teorija, tiek medijų filosofija turi itin daug bendrų bruožų (pvz., polinkį į spekuliatyvumą bei metateorines distinkcijas, o ne į empirinės medžiagos analizę), leidžiančių jas laikyti viena teorizavimo tradicija ar bent jau šiedvi teorizavimo kryptis itin artimomis ir persidengiančiomis; 2) nūdieniai aptariamąsios teorijos atstovai patys yra linkę vartoti šias sąvokas sinonimiškai (žr. Margreiter 2007); 3) vokiečių medijų teorija / filosofija įsilieja į bendresnę teorinę tradiciją, kurioje nesilaikoma griežtų perskyrų tarp disciplinų ir rašymo žanrų. Išsamesnė vokiečių medijų teorijos ir filosofijos santykių analizė peržengtų šio straipsnio ribas.

⁵ Apie skirtingas medijų sampratas plačiau žr. Michelkevičius 2009: 32–36.

(pats autorius šio termino nevartoja). Medijų, o per jas ir visos kultūros istorinės raidos žinojimas padeda suprasti dabartinį skaitmeninių vaizdinių pasaulį. Būtent medijų praeitis leidžia suprasti medijų šiandieną, o vadinamosios senosios medijos – naujasias.

Istorinę medijų ir kultūros virsmų analizę Flusseris pradeda nuo pirmųjų medijų – olų piešinių. Flusseriui nesvarbi jų paskirtis, svarbi jų prigimtis. Svarbu tai, kad juose vaizduojami pasaulio objektai, kuriuos piešėjai matė tikrovėje: arkliai nupiešti ant olos sienos yra pasaulio daiktų padėties atvaizdai⁶. Flusseriui svarbus medijų ir tikrovės santykis, o čia jis akivaizdžiai yra medijų nenaudai, tikrovė inspiruoja ir koreguoja piešinius.

Tačiau, Flusserio manymu, atvaizdai (kaip ir kiti tarpininkai tarp subjekto ir pasaulio) turi tendenciją įsiterpti tarp to, ką jie pristato, ir to, kuris juos suvokia. Jie tampa savotiška širma, uždengiančia pasaulį suvokėjui. Maža to, keičiasi jų ontologinis statusas – iš nuorodų jie patys tampa objektais. „Užuot naudoję atvaizduose pasirodančią tvarką kaip modelį, padedantį susiorientuoti daiktų pasaulyje, žmonės savąją patirtį daiktų pasaulyje pradeda naudoti kaip modelius savo santykiams su atvaizdais. Vietoj to, kad objektyvų pasaulį laikytų atvaizdų pagrindu, pradeda laikyti atvaizdus objektyvaus pasaulio patyrimo pagrindu“ (Flusser 1990: 118). Šitoks požiūris į atvaizdo ir pasaulio santykį pasikeitimas skatinąs ir tam tikro maginio-mitinio mąstymo formavimąsi. Pačių medijų kontekste tai reiškia medijų turinių atsiskyrimą nuo jų referentų pasaulyje. Medijos pradeda perteikti savireferentiškus pranešimus. Žvelgiant platesniame teoriniame kontekste, Flusseris čia įveda itin svarbią filosofijai kultūros ir istorijos (*sic!*) prielaidą (Donskis 2009: 162), pasak kurios, kultūra yra nagrinėtina kaip savita tikrovė, atskira nuo gamtinės. Pastaroji savo ruožtu Flusserio teorijoje figūruoja tik kaip fonas, paryškinantis tam tikrus kultūrinės tikrovės aspektus.

Antra medijų istorijos pakopa – rašto atsiradimas. Raštas buvęs išrastas atvaizdams paaiškinti, tad jis nuo pat pradžios turėjo švietėjišką (*aufklärerisch*), mokslinį, pobūdį (Flusser 1990: 119), priešingą ankstesniam vaizdiniam santykiui su pasauliu. Savo esme raštas, kaip mediali technika, skiriasi nuo atvaizdų. Tie skirtumai, iš esmės apibendrintini kaip vizualūs (!) (atvaizdai yra dvimačiai, o raštas – vienmatis, linijinis), lemia ir pačios kultūros kaitą. Pastaroji tampa linijine ne vien todėl, kad rašoma eilutėmis, bet ypač todėl, kad parašytas tekstas turi būti nuoseklus, parengtas pagal tam tikrą linijinę tvarką, kurią lemia gramatikos taisyklės. Taigi mąstymas taip pat tapo logiškas, vienmatis, diskursyvus, linijinis, istoriškas. Rašantysis visuomet turi būti nuosekliai apgalvojęs, ką ir kaip rašys, iš anksto pamąstęs teksto struktūrą ir prieš rašymą pasirinkęs reikiamus žodžius. Toks rašto kultūros nuoseklumas, logiškumas, linijishkumas nulėmė Vakarų kultūrą, kaip mes ją dabar suprantame, ir jos filosofiją, mokslą, istorijos sampratą⁷ (Flusser 1987: 12).

Tačiau būtent rašto vienmatisškumas tapo esmine jo problema. Besivystančiam Vakarų mokslui, pasak Flusserio, kyla klausimas, kaip daugiamatį pasaulį išreikšti raštui būdingu

⁶ Vokiško daiktavardžio *das Bild* įprastas lietuviškas vertimas *paveikslas* čia netinka, nes visiškai neperteikia Flusserio minties ir neatspindi plataus vokiško reikšmių spektro, kuriame jis reiškia ne tik paveikslą, bet ir skulptūrą ar kokią kitokią atvaizdą, taip pat vaizduotėje esantį vaizdinį. Čia *das Bild* verčiamas ir vartojamas priklausomai nuo vokiškame tekste jam priskiriamo veiksmazodžio. Iki rašto egzistavę *atvaizdai* (*Bild*) atvaizduoja (*abbilden*) pasaulį, o naujieji, skaitmeninėmis technologijomis kuriami, *vaizdiniai* (*Bild*) siejami su veiksmazodžiu *einbilden* (*vaizduotis vaizduotėje*). Jie ne atvaizduoja pasaulį, o yra jų kūrėjų vaizduotės, mąstymo ir apskaičiavimo vaisius.

⁷ Toks Vakarų kultūros priklausomybės nuo rašto postulavimas yra paplitęs nūdienėje medijų teorijoje. Plačiau žr. Sodeika 2009: 48–54.

vienmačiu alfaskaitiniu (*alphanumeric*)⁸ kodu? Norint adekvačiai išreikšti pasaulį, mokslui tenka grįžti prie vaizdinių, tačiau šie nebėra tokie, kaip atvaizdai iki rašto. Mokslas ieško kodo, kuris būtų bendras tiek rašto, tiek vaizdo kultūrai, ir randa jį matematikoje. Atskyrus skaitinę alfaskaitinio kodo dalį nuo raidinės, naujuosius vaizdus imta kurti pasitelkus pirmąją. Prasi-dėjo skaitmeninio vaizdinio kultūros era.

VIZUALINIS POSŪKIS PAGAL FLUSSERĮ

Atsakydama į straipsnio pradžioje iškeltą klausimą apie vizualinio posūkių „vietą“, Flusserio teorija renkasi pirmąjį būdą: vizualinis posūkis vyksta kultūrinėje tikrovėje. Flusseris postu- luoja naują vizualiųjų tyrimų objektą – skaitmeninį vaizdinį.

Svarbiausia perėjimo į trečiąją kultūrinę pakopą prielaida, be abejo, buvo skaitmeninio (digitalinio) kodo atsiradimas. Flusseriui skaitmeninio kodo (kartu ir vizualinio posūkių) iš- takos siekia Renesansą, kai buvo pradėti empiriniai pasaulio tyrimai, o jų rezultatai užrašomi matematikos formulėmis (Flusser 1991: 148–149). Siekdamas perskaityti matematikos kalba parašytą gamtos knygą, mokslas ėmė labiau operuoti skaičiais nei raidėmis ar atvaizdais. Flu- sserio tvirtinimas, jog dėl šio pasitikėjimo matematika ilgainiui atsirado kompiuteriai, kurių tikslas – bet kokias problemas išspręsti skaitmeniniu-matematiniu būdu (Flusser 1991: 153), reiškia ne ką kita, kaip tai, jog Renesanso ir Naujųjų laikų mokslininkai išsikėlė ambicingą uždavinį – peržengti ankstesnėje atvaizdų epochoje Flusserio konstatuotą gamtos ir kultūros padalijimą ir rasti jas abi išreiškiantį kodą – taigi pasaulį vėl suvienyti medijose.

Apie atvaizdo grįžimą šioje kultūrinėje pakopoje kalbėti netikslinga, mat naujieji vaiz- diniai iš esmės skiriasi nuo senųjų vaizdinių tiek, jog estetinės ar bet kokios kitos kritikos kriterijai, taikomi tradiciniams atvaizdams, negali būti taikomi naujesiems skaitmeniniams vaizdiniais (Flusser 1990: 123). Naujieji technologiniai vaizdiniai turi unikalų bruožą, ku- riuos, kaip ir rašto atveju, jie perkelia visai skaitmeninių medijų veikiamai kultūrai. Nuo anks- tesniųjų kultūrinės raidos pakopų pastaroji skiriasi keletu aspektų.

1. Pamatinės technologinių vaizdinių kūrimo ir egzistavimo prielaidos yra visiškai naujos. Iš gamtos kilę mokslų skaitmeniniai vaizdiniai turi stiprų ryšį su matematika: moksliniai modeliai yra griež- tų proporcijų, tad arklio paveikslėlis biologijos knygoje gerokai skirsis nuo ponio, pavaizduoto olų piešiniuose. Pats arklio vaizdavimas šiuo atveju prasidės ne žiūrėjimu į arklį, o proporci- jos, skaitmeninio santykio tarp kojų ir liemens ilgio, nustatymu. Pamatinė naujųjų vaizdinių, ne tik mokslinių, bet ir paprasčiausios kompiuterinės grafikos, prielaida yra ta, jog pasaulio negalima aprašyti, negalima įsivaizduoti, tačiau jį galima apskaičiuoti (*kalkulieren*) (Flusser 1991: 148). Senieji atvaizdai buvo iš žmogaus santykio su pasauliu kylantys abstrahavimai, naujieji vaizdiniai kyla iš apskaičiuoto santykio bei įmanomos jo rezultatų projekcijos pasau- lyje (Flusser 1990: 122).

2. Technologiniai vaizdiniai yra tobulesni už reprezentuojamą tikrovę. Tobulėjančios vaizdavimo prie- monės vis labiau gerino šį vaizdinių apskaičiavimą; ilgainiui technologiniai vaizdiniai nebuvo tikrovės atvaizdai (*Abbild*), bet techninio aparato (kameros, fotoaparato) sukuriamas skaitme- ninis vaizdinys (Kloock 1995: 131). Galiausiai skaitmeninės vaizdo perdavimo technologijos pasiekė tokį lygį, jog techninių priemonių dėka technologiniai vaizdiniai tampa ryškesni, spal- vingesni, aiškesni nei tikrovėje esantys perteikiami objektai.

⁸ Terminas *alfaskaitinis kodas* (*alphanumeric Code*) žymi indoeuropiečių ir semitų kalbose vartojamus rašmenis, ir raides, ir skaičius.

3. Technologiniai vaizdiniai nėra pagrįsti empirija. Dar vienas svarbus mokslinių-technologinių vaizdinių aspektas – Flusserio (1991: 155) akcentuojamas jų sąlygiškumas. Empiriškai daugybės matematinių modelių patikrinti neįmanoma, tačiau, nepaisant to, jų vaizdinės reprezentacijos laikomos tikroviškomis bei adekvačiai vaizduojančiomis tikrąją objektų sandarą (pasak Flusseriui antrinančio Hartmanno (2003a: 50), tai pasakytina tiek apie atomo, tiek apie Saulės sistemos modelį).

4. Technologiniai vaizdiniai nėra istoriški. Dėl savo matematinės prigimties moksliniai vaizdiniai yra neistoriški⁹, nes istoriškumas būdingas alfaskaitinio kodo erai. Nuo pat savo atsiradimo skaičiai skyrėsi nuo raidžių: būdami diskretūs dydžiai jie turėjo nelinejinę struktūrą, jais niekuomet nebuvo išreiškiami istorinei kaitai pavaldūs objektai (Flusser 1991: 149). Todėl skaičiai puikiai tinka nekintantiems gamtos dėsniams išreikšti.

Remiantis šiomis technologinių vaizdinių savybėmis, Flusserio postuluojamas vizualinis posūkis, svarbiausios pakitusios nūdienės kultūros savybės ir skirtumai su praeinančia rašto kultūra apibendrinami lentelėje.

Lentelė. SKIRTUMAI TARP RAŠTO IR VAIZDINIŲ KULTŪRŲ

Rašto kultūra	Vaizdinių kultūra
Medijų pagrindas – alfaskaitinis kodas	Medijų pagrindas – skaitmeninis kodas
Medijų pranešimų tikslas – paaiškinti pasaulį	Medijų pranešimų tikslas – praplėsti pasaulį įtraukiant į jį papildomus, skaitmeninių medijų kuriamus objektus-vaizdinius
Vyraujantis mąstymas nuoseklus, linijinis	Vyraujantis mąstymas nenuoseklus, paremtas koliažo principu
Esminiai kultūriniai veiksmai: rašymas ir skaitymas	Esminiai kultūriniai veiksmai: skaičiavimas (<i>komputieren</i>) ir matymas
Kultūra istoriška, ji kinta laike	Kultūra anistoriška, nebesant linijinio mąstymo ji patiriama kaip nuolatinė dabartis.

Objekto prasme Flusserio vizualinis posūkis atgal nesuka, jis konstatuoja naujo tipo vaizdinius, tad ir naujo tipo vizualumą. O metodo požiūriu?

FLUSSERIO METODO POSŪKIS ATGAL

Istorinei Flusserio medijų / kultūros analizei galima prikišti selektyvumą, tik parankių faktų atrinkimą, aplenkiant daugybę tokio pobūdžio analizės išsamumui pernelyg svarbių aspektų (pvz., hieroglifinį Rytų Azijos raštą ir galimas jo implikacijas kultūros kaitai). Tokį selektyvumą įtvirtina Flusserio pasirinktas metodas, kuris akivaizdžiai nėra empirinio tyrimo metodas. Taigi koks jis?

Kaip minėta, Flusseriui itin svarbu tai, kad, tiriant medijų poveikį tikrovei, tiriama ne tikrovė apskritai, bet būtent kultūrinė tikrovė, griežtai atskirta nuo gamtinės. Šioje kultūrinėje tikrovėje taip pat vyksta raida, kurios lemiamas veiksnys yra medijos.

⁹ Čia Flusseris savotiškai įsitraukia į diskusiją apie istorijos baigtį. Save jis laiko poistoriniu mąstytoju ta prasme, kad linijinio-istorinio mąstymo epocha, kurioje vyravo raštas, jau praeityje (Rosner 2000: 77).

Pasak paties Flusserio, kultūros raida¹⁰ vyksta laipsniškai: atsitraukimas iš gyvenamo pasaulio (*Lebenswelt*) tam, kad kurtume atvaizdus; atsitraukimas nuo atvaizdų tam, kad juos aprašytume; atsitraukimas nuo linijinio rašto tam, kad jį būtų įmanoma analizuoti; ir galiausiai – šios analizės projekcija naujuosiuose vaizdiniuose (Flusser 1990: 125). Flusserio teorija iš esmės yra ne apie medijas, bet apie pokyčius kultūroje ir visuomenėje. Konstatuodama vizualinį posūkį kultūroje, ji diagnozuoja vizualinių medijų paplitimą ir rašto kultūros baigtį bei nusako tokio virsmo sąlygas, istorinę genezę ir eigą.

Medijos Flusseriui svarbios kaip priemonės, kurių dėka yra įmanomas kultūros pasaulis apskritai, o jų kaita lemia ir pagrindžia to kultūros pasaulio istoriją. Jis ieško pateisinimo tam, kas vyksta. Flusserio sekėjai šiuos pateisinimus pasitelkia tuomet, kai reikia pagrįsti paties vizualinio posūkio egzistavimą. Flusserio sukurtoji medijų raidos logika iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti kaip naujas kultūros istorijos permąstymas iš vizualinio posūkio perspektyvos. Tačiau toks naujumo konstatavimas įmanomas tik tuomet, kai manoma, jog naujosiose studijose patenkama į „niekieno žemę“, kurioje kuriamos naujos teorizavimo formos, neatkreipiant dėmesio į tai, kad toks naujumas yra tik tariamas.

Pamatiniai Flusserio teiginiai atliepia problematiką, Spenglerio nusakytą *Vakarų saulėlydyje*: „Ar egzistuoja istorijos logika? Ar anapus viso to, kas konkrečioms įvykiams suteikia atsitiktinumo ir neapskaičiuojamumo, egzistuoja <...> istorinės žmonijos metafizinė struktūra, iš esmės nepriklausoma nuo visuotinai regimų, populiarių, dvasinių-politinių paviršiaus darinių?“ (Spengler 1999: 174). Nors Flusseris loginę istorinės raidos pagrindą aptinka ne metafizinėse, o fizinėse medijų struktūrose, visgi būdas, kuriuo jis tai daro, yra būdingas klasikinei istorijos filosofijai. Flusseris ne tik, kaip minėta, priima pamatines istorijos filosofijos prielaidas apie gamtos / kultūros perskyrą, jis faktiškai perima svarbiausius šiai filosofijai klausimus: „koks yra istorijos modelis, kas suteikia istorijai kryptį ir galią judėti jai skirta kryptimi, kokia yra galutinė istorijos prasmė?“ (Baranova 2000: 8). Atsakymus į šiuos klausimus Flusseris konstruoja grynai spekuliatyviai.

Žvelgiant į Flusserį iš šios perspektyvos, kontrapavyzdžiai jo teorijai netenka prasmės, mat čia siekiama parodyti, pasak garsaus Rankės, ne „kaip viskas vyko iš tikrųjų“, bet rasti tikrąjį, nekintamąjį istorijos pagrindą. Istorijos pagrindas, t. y. tai, kas Hegeliui buvo Dvasia ir jos savižina (Hegel 1990: 43), Marxui – gamybos būdo kaita (Marx, Engels 1974: 22), Flusseriui yra medijos ir jų raida. Ši raida analizuojama Hegelio dialektikos metodais kaip tezė (pasaulį atspindintys piešiniai), antitezė (pasaulį aiškinantis raštas) ir sintezė (skaitmeniniai vaizdiniai) (plg. Flusser 1990: 125).

Kaip ir klasikams, Flusseriui istorija taip pat turi tikslą. Hegeliui galutinis istorijos tikslas yra Dvasios laisvės savimonė (Hegel 1990: 45), Marxui – gamybos priemonių valdymo nulemtos susiskirstymo į klases ir darbo padalijimo įveikimas (Marx, Engels 1974: 29), kitaip tariant, žmogaus išsilaisvinimas (Marx, Engels 1974: 21); savo ruožtu Flusseriui istorijos tikslas esąs savotiška medijų laisvė, medijų gebėjimas ne atspindėti ar aiškinti pasaulį, t. y. būti priklausomoms nuo pasaulio, bet kurti patį pasaulį (būtent tai ir vyksta skaitmeninių vaizdinių pavidalu (Flusser 1990: 121)). Ankstesnės medijų raidos epochos, kaip ir Hegelio Dvasios savižinos pakopos (Hegel 1990: 105), niekur nedingsta – jos yra inkorporuojamos į vėlesnes, taip skaitmeniniai vaizdiniai turi ir rašto kodo, ir atvaizdo sudedamųjų dalių.

¹⁰ Pastebėtina, jog Flusserio pateikiama medijų evoliucija nuo atvaizdų per raštą prie vaizdinių pačiam autoriui neatrodo nei pažanga, nei žingsnis atgal. Savoje medijų kaitos teorijoje jis išlieka vidurio pozicijoje tarp technologinio optimizmo, reginčio naujosiose medijose begalines galimybes, ir technologinio pesimizmo, matančio jose tikrosios kultūros baigtį (Weber 2003: 334).

Taigi metodo atžvilgiu Flusseris nėra novatorius, veikiau – klasikinės istorijos filosofijos sekėjas, nuo šios filosofijos krypties klasikų besiskiriantis tik nūdieniams humanitariniams-socialiniams mokslams artimesniu žodynu bei šiandieni problematikai artimesniu istorijos pagrindu-objektu (medijomis vietoj Dvasios ar gamybos būdo).

Tačiau ar galima konstatuoti, jog metodo atžvilgiu Flusseris žengia atgal, o objekto atžvilgiu yra novatorius? Toks konstatavimas reikštų, jog objektas ir metodas Flusseriui yra atskiri teorizavimo veiklos aspektai. Bet būtent toks atskyrimas Flusserio teorijoje atrodo esąs neįmanomas. Pirmiausia dėl to, kad pati Flusserio teorija vienareikšmiškai sieja mąstymą ir kultūrinę tikrovę, kurdamą deterministinę poveikio grandinę: medijos – mąstymas – tikrovė.

Nors Flusseris savo metodologinių refleksijų nepateikia, tačiau spekuliatyvus jo teorizavimo būdas numato tiesioginę priklausomybę tarp metodo ir objekto, pasireiškiančią objekto priklausomybę nuo apriorinių metodo schemų. Vizualinį posūkį, kaip naują kultūrinės tikrovės etapą, Flusseris konstatuoja ne vedamas empirinių tyrimų, bet todėl, kad tokį perėjimą numato jo pasirinktasis spekuliatyvus dialektinis metodas.

IŠVADOS

1. Flusserio medijų teorijai kyla problemos, su kuriomis susiduria nūdienis vizualinio posūkio diskursas. Svarbiausioji iš jų – lokalizavimo problema: ar vizualinis posūkis žymi kismą sociokultūrinėje tikrovėje (ir prie jos „pritaikantčiuose“, ją tiriančiuose moksluose), ar šiuolaikiniuose humanitariniuose-socialiniuose moksluose (nepriklausomai nuo ekstrateorinės tikrovės).

2. Vizualinį posūkį Flusseris lokalizuoja ne humanitariniuose-socialiniuose moksluose, o sociokultūrinėje tikrovėje, ir šis posūkis vyksta medijų nulemtos kultūros kaitos dėka.

3. Flusserio medijų tyrimo metodas nėra originalus, tai spekuliatyvus dialektinis metodas, perimtas iš klasikinės istorijos filosofijos.

4. Flusserio teorijos metodas sukuria objektą, teigdamas egzistuojant naująją skaitmeninių vaizdinių kultūrą. Flusserio vizualinio posūkio samprata būtų neįmanoma be apriorinių medijų istorijos schemų.

5. Flusserio medijų teorija nelaikytina nauja originalia koncepcija, veikiau – klasikinės istorijos filosofijos sudabartinimu, jos metodologijos ir metodų pritaikymu tirti nūdienę sociokultūrinę tikrovę.

Gauta 2009 11 10
Priimta 2010 02 15

Literatūra

1. Bachmann-Medick, D. 2006. *Cultural Turns: Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Enzyklopädie.
2. Baranova, J. 2000. „Išvadas. Kas yra istorijos filosofija?“, in J. Baranova. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Alma littera, 7–15.
3. Donskis, L. 2009. *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*. Vilnius: Versus aureus.
4. Flusser, V. 1987. *Die Schrift. Hat Schreiben Zukunft?* Göttingen: Immatrix Publications.
5. Flusser, V. 1990. „Eine neue Einbildungskraft“, in *Bildlichkeit*, hrsg. V. Bohn. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 147–159.
6. Flusser, V. 1991. „Digitaler Schein“, in *Digitaler Schein. Ästhetik der elektronischen Medien*, hrsg. F. Rötzer. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 115–126.
7. Hartmann, F. 2003a. *Mediologie*. Wien: WUV.
8. Hartmann, F. 2003b. „Medienphilosophische Theorien“, in *Theorien der Medien. Von der Kulturkritik bis zum Konstruktivismus*, hrsg. S. Weber. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 294–324.

9. Hegel, G. W. F. 1990. *Istorijos filosofija*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Mintis.
10. Klock, D. 1995. *Von der Schrift- zur Bild(schirm)kultur*. Berlin: Wissenschaftsverlag Volker Spiess.
11. Lovink, G. 2009. „Vokiečių medijų teorijos vieta“, vertė K. Kirtiklis, in *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*, sud. V. Michelkevičius. Vilnius: MENE, 213–229.
12. Margreiter, R. 2007. *Medienphilosophie. Eine Einführung*. Berlin: Parerga.
13. Marx, K.; Engels, F. 1974. *Vokiečių ideologija*. Vilnius: Mintis.
14. McLuhan, M. 2003. *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*. Vertė D. Valentinavičienė. Vilnius: Baltos lankos.
15. Michelkevičius, V. 2006. „Tarpdisciplininės komunikacijos mokslų transformacijos vokiškoje mokslo tradicijoje: medijų paradigma“, *Informacijos mokslai* 37: 135–143.
16. Michelkevičius, V. 2009. „Įvadas į medijų studijas“, in *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*, sud. V. Michelkevičius. Vilnius: MENE, 25–39.
17. Obcarskaitė, E. 2008a. „Vilėmas Flusseris – filosofo paraštės medijų teorijose“. Prieiga per internetą: 1 d. – <http://www.balsas.cc/vilemas-flusseris-filosofo-parastes-mediju-teorijose-1-d/>; 2 d. – <http://www.balsas.cc/vilemas-flusseris-filosofo-parastes-mediju-teorijose-2-d/> (žiūrėta 2009 03 15).
18. Obcarskaitė, E. 2008b. „Vizualiniai modeliai ir mąstymo paradigmos“. Prieiga per internetą: 1 d. – <http://www.balsas.cc/vizualiniai-modeliai-ir-mastymo-paradigmos-1-d/>; 2 d. – <http://www.balsas.cc/vizualiniai-modeliai-ir-mastymo-paradigmos-2-d/> (žiūrėta 2009 03 15).
19. Obcarskaitė, E. 2009. „Įvadas į vizualumo studijas“, in *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*, sud. V. Michelkevičius. Vilnius: MENE, 57–70.
20. Rosner, B. 2000. „Telematik: Vilém Flusser“, in *Medientheorien*, hrsg. D. Klock, A. Spahr. München: Wilhelm Fink Verlag, 77–98.
21. Sodeika, T. 2009. „Įvadas į medijų filosofiją“, in *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*, sud. V. Michelkevičius. Vilnius: MENE, 40–56.
22. Spengler, O. 1999. „Vakarų saulėlydis. Įvadas“, in *Kultūra ir civilizacija*, sud. Ž. Beliauskas, S. Juknevičius, vertė E. Raila. Vilnius: Gervelė, 174–256.
23. Weber, S. 2003. „Komparatistik: Theorien-Raum der Medienwissenschaft“, in *Theorien der Medien. Von der Kulturkritik bis zum Konstruktivismus*, hrsg. S. Weber. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 325–345.

KĘSTUTIS KIRTIKLIS

When visual turn turns back: V. Flusser's philosophy of media history

Summary

The article analyzes Vilém Flusser's media theory as a typical example of the so-called visual turn in contemporary social sciences and humanities. Attention is focused on two methodological problems which arise for Flusser's theory and for the whole visual discourse. First, the problem of localization of visual turn: it is not clear whether it takes place in socio-cultural reality or in contemporary social sciences and humanities; second, the problem of the novelty of an object and the method of visual studies and a relationship between them. Flusser understands visual turn as a change in socio-cultural reality. However, the author argues that this change is perceived and outlined only with the help of the speculative dialectic method of the classical philosophy of history, chosen by Flusser.

Key words: visual turn, Flusser, media theory, speculative philosophy of history